

CZU: 347(37):347.91/95

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5113101>

PROCEDURA FORMULARĂ ÎN DREPTUL ROMAN

Anatolie BĂNĂRESCU, Iulia BĂNĂRESCU*

Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”

*Universitatea de Studii Europene din Moldova

O înflorire economică fără precedent statul roman cunoaște în secolul al II-lea î.Hr., prosperare care s-a manifestat prin creșterea producției de mărfuri și prin dezvoltarea comerțului. În legătură cu aceasta, apăreau tot mai multe conflicte care necesitau soluționare pe cale judiciară. Problema majoră era că procedura legisacțiunilor devenise intransigentă și urgenta judecarea cauzelor. Cauză din care aceasta cedează locul unei noi proceduri, numite procedură formulară, care corespundea mai mult nivelului de dezvoltare a societății romane.

Cuvinte-cheie: procedură formală, legislație, drept privat roman, formulă, normă legală.

THE FORMULARY PROCEDURE IN ROMAN LAW

In the second century BC, the Roman state knows an unprecedented economic flourishing manifested by the increase of the production of goods and trade development. In connection with this, there were more and more conflicts resolved by the courts. The biggest problem was that the actions-at-law procedure had become rigid and made it very difficult to judge the cases. In its place appears a new procedure, called the formulary procedure, more appropriate to the level of development of the Roman society.

Keywords: formulary procedure, legislation, Roman private law, solution, legal norm.

Introducere

În secolul al II-lea î.Hr. statul roman cunoaște o înflorire economică fără precedent, manifestată prin creșterea producției de mărfuri și prin dezvoltarea comerțului. Această dezvoltare a condiționat apariția a tot mai multe conflicte care necesitau soluționare pe cale judiciară. Cea mai mare problemă era că procedura legisacțiunilor devenise rigidă și îngreuna mult judecarea pricinilor.

În locul ei apare o procedură nouă, numită **procedură formulară**, mai potrivită nivelului de dezvoltare a societății romane. Mult timp procedura formulară nu a fost recunoscută din punct de vedere juridic. Se crease o situație când în practică se aplicau în același timp două proceduri: cea a legisacțiunilor și cea formulară. După aproape un secol de aplicare paralelă a acestor sisteme procedurale, între anii 149 și 126 î.Hr., prin legea Aebutia s-a introdus procedura formulară.

Descriere. Procedura formulară se desfășura, ca și cea a legisacțiunilor, în două faze: *in iure* – în fața magistratului și *in iudicio* – în fața judecătorului. Însă, spre deosebire de procedura legisacțiunilor, în procedura formulară magistratul avea un rol activ și creator. Acum părțile își expuneau pretențiile în fața magistratului fără a mai folosi expresii, termeni sau gesturi. După expunerea pretențiilor de către părți, magistratul redacta cu concursul acestora un înscris numit formulă (*formula*), ce cuprindea esența procesului și constituia călăuza după care trebuia să se conducă judecătorul la emiterea sentinței. Cu alte cuvinte, *formula era un mic program de judecată prin care magistratul arăta judecătorului cum să soluționeze litigiul.*

Atribuții de judecare. Nu oricine putea deveni magistrat. În epoca procedurii formulare magistrații care organizau instanțele erau *pretorul urban* pentru procesele dintre cetățeni, *pretorul peregrin* pentru procesele dintre cetățeni și peregrini sau numai dintre peregrini, precum și *edilii curuli* pentru litigiile care apăreau în târguri (piețe) [1, p.45]. În provincii, cu atribuții judecătorești erau însărcinați *guvernatorul* (care examina cele mai importante cazuri) și *questorii* (care judecau pricini mărunte) [2, p.33]. Magistrații trebuiau să judece la sediul lor (*pro tribunali*) și numai în zilele îngăduite de lege. Competența magistratului se determina după domiciliul pârâtului. Acesta nu putea fi judecat decât de instanța aflată în raza domiciliului său.

Unele probleme apăreau în cazul în care pârâtul avea mai multe domiciliu (în epoca clasică la romani a fost o perioadă de timp când era permis de a avea mai multe domiciliu). Se punea întrebarea: care este instanța competentă să-l judece? În primul rând, era competentă instanța patriei sale, adică a cetății în care s-a născut (*forum originis*). În al doilea rând, instanța reședinței sale efective (*forum domicili*). În al treilea rând, orice cetățean roman care avea ca domiciliu și orașul Roma, dar dacă acesta nu domiciliu efectiv în Roma, nu putea fi chemat în

fața unei instanțe din capitală decât dacă era surprins aici de reclamant [3, p.76]. În sfârșit, în unele situații speciale, competența putea fi determinată și după alte criterii, precum: locul încheierii contractului (*forum contractus*) sau locul unde s-a comis delictul (*forum delicti*).

Aceste norme erau de drept privat, de aceea părțile puteau conveni să se judece înaintea oricărei alte instanțe. Normele de drept privat, așa cum cunoaștem, purtau caracter permisiv și acordau părților posibilitatea de a-și stabili relațiile contractuale dintre ele, inclusiv locul de judecată.

Formula și structura ei. După cum s-a menționat, formula era instrucțiunea scrisă prin care magistratul indica judecătorului ceea ce trebuie să facă (cum trebuie să judece cazul). De la cuvântul *formulă* vine și denumirea pe care o avem – *procedură formulară*.

Formulele de judecată erau alcătuite de magistrat pentru fiecare proces în parte. Magistratul înmâna formula (sau formulele) părților pentru a o prezenta judecătorului și, în baza ei, judecătorul soluționa litigiul. Dacă se întâmpla ca la pretențiile reclamantului să nu fie găsit un model de formulă, magistratul avea dreptul să creeze o formulă nouă.

Caracteristic procedurii formulare era faptul că acțiunile aveau o formulă publicată pe albumul magistratului, iar persoana care dorea să se judece își alegea acțiunea din cele afișate pe album. Magistratul, ascultând părțile, acorda acțiunea sau o refuza. Dacă se hotăra să acorde acțiunea, magistratul redacta cu consensul părților un înscris numit *formulă* și îl adresa judecătorului. La rândul său, judecătorul primind înscrisul trebuia să țină seama la emiterea sentinței de cele consemnate de magistrat [4, p.65]. Dacă în albumul magistratului nu exista o acțiune potrivită pentru pretenția solicitată, reclamantul nu putea începe procesul, însă avea posibilitatea de a cere magistratului o acțiune nouă cu o formulă pe care chiar el o propunea.

Structura formulei. Formula avea o anumită structură. Ea era alcătuită din patru părți principale și două părți accesorii, dar într-o singură formulă niciodată nu puteau fi întrunite toate aceste părți. Părțile principale ale formulei erau: intenția (*intentio*); demonstrația (*demonstratio*); adjudecarea (*adiudicatio*); condamnarea (*condemnatio*).

Intenția cuprindea pretenția reclamantului, adică ceea ce el dorea să obțină (o anumită sumă de bani, un lucru etc.). Orice formulă trebuia să conțină *intenția*, deoarece în lipsa acestei părți judecătorul nu putea să cunoască cererile reclamantului. Intenția putea fi *certa* – când cerințele reclamantului erau precis determinate, sau *incerta* – când obiectul creanței era lăsat la aprecierea judecătorului.

Demonstrația arăta faptul (probele) pe care reclamantul își întemeia pretenția (un contract de vânzare-cumpărare, un contract de donație etc.). Judecătorul trebuia mai întâi să verifice cât de adevărate sunt temeiurile (probele) aduse de reclamant și numai după aceea urma să emită hotărârea.

Adjudecarea constituia acea parte a formulei prin care se dădea judecătorului dreptul de a face un transfer de proprietate. Se întâlnea numai în procesele legate de transferul dreptului de proprietate asupra unui lucru de la o persoană la alta.

Condamnarea era ordinul dat de către magistrat judecătorului ca să-l condamne sau nu pe pârât, în funcție de faptul dacă pârâtul va fi găsit vinovat sau nevinovat.

Părțile accesorii ale formulei erau: prescripțiunile (*praescriptio*) și excepțiunile (*exceptio*).

Prescripțiunile se înscriau în formulă înainte de *intentio* și se urmărea prin aceasta satisfacerea fie a intereselor reclamantului, fie ale pârâtului. Mai simplu vorbind, prescripțiunile erau niște precizări pe care magistratul le indica în formulă. Ele puteau fi făcute în favoarea reclamantului sau a pârâtului [3, p.56].

Prescripțiunile în favoarea reclamantului se manifestau prin faptul că reclamantul nu-și deducea înaintea instanței întreg dreptul său, ci numai o parte. Asemenea prescripțiuni puteau fi întâlnite în obligațiile cu prestații periodice, cum era, de exemplu, renta viageră. Beneficiarul rentei, cu ajutorul prescripțiunii, își deducea în instanță numai prestațiile devenite exigibile, urmând ca pentru cele viitoare să se adreseze justiției îndată ce vor ajunge la scadență.

Prescripțiunile în favoarea pârâtului erau întâlnite mai rar. În singurul exemplu pe care ni-l dă Gaius este vorba de următoarea speță: „Titus reclamă de la Maevius un teren care face parte dintr-o moștenire ce pretinde că i se cuvine. În calitate de moștenitor, Maevius, adică *pârâtul*, cere printr-o *prescripție* ca hotărârea să se răsfrângă numai asupra proprietății terenului respectiv și să nu prejudicieze asupra atribuirii moștenirii”.

Excepțiunile erau mijloace de apărare introduse în formulă prin care pârâtul nu nega în mod direct pretențiile reclamantului, dar invoca anumite fapte de natură să paralizeze acele pretenții. De exemplu, pârâtul recunoștea că a primit cu împrumut de la reclamant o sumă de bani, însă afirma că ulterior a fost iertat de datorie.

Alt exemplu: *Primus* a vândut lui *Secundus* un cal; a predat calul, a primit banii, dar nu a respectat formalitățile cerute de lege pentru transmiterea dreptului de proprietate prin mancipațiune. Astfel, conform dreptului civil, *Primus* a rămas proprietar al calului și putea să-l ceară înapoi de la *Secundus*. Între-timp *Secundus*, fără a nega cele spuse de *Primus*, declară că vânzarea-cumpărarea a fost însoțită de transmiterea bunului prin tradițiune. În acest caz, pretorul este nevoit să introducă anumite schimbări în formulă, scriind o excepțiune, numită „a lucrului vândut și predat” (*exceptio rei venditae et traditae*) [5, p.87]. Aceasta însemna că judecătorul, înainte de a pronunța o sentință de condamnare, trebuia să stabilească nu doar existența dreptului pe care îl invoca reclamantul, dar și cât de adevărat este faptul invocat de către pârât.

Pe lângă aceasta, pretorul putea să introducă în formulă și orice altă mențiune, cum ar fi:

- excepția de ajungere la o înțelegere (*exceptio pacti conventi*), precum că reclamantul și pârâtul ar fi ajuns în prealabil la o înțelegere;
- excepția de dol (*exceptio doli*) sau de teamă (*metus*), când pârâtul făcea referire la faptul că a fost victima unei înșelăciuni ori a unei amenințări fizice din partea reclamantului;
- excepția de neprimire a banilor (*exceptio non numeratae pecuniae*), când pârâtul invoca că nu a primit întreaga sumă de bani care i se cere să fie întoarsă etc.

Procedura în fața magistratului (*faza in iure*). Pentru a se începe procesul, părțile trebuie să se prezinte mai întâi în fața magistratului. Citarea la proces a pârâtului se realiza conform aceluiași reguli cunoscute din procedura legisacțiunilor, dar mai perfecționate.

Pârâtul urma să se prezinte la tribunal împreună cu reclamantul. Citarea putea să aibă loc și pe bază de acord între părți însoțită de o *cauțiune* (o sumă de bani) din partea pârâtului drept garanție că va veni la judecată în ziua fixată. De asemenea, pârâtul putea să prezinte un garant (*vindex*) care să asigure prezența lui în fața magistratului la data fixată.

Lipsa pârâtului de la proces era sancționată de magistrat cu plata unei amenzi în favoarea reclamantului, iar dacă pârâtul se ascundea, reclamantul era îndreptățit de magistrat să-i vândă bunurile. În citarea făcută pârâtului de a se prezenta în judecată, reclamantul trebuia să adauge denumirea acțiunii, precum și probele pe care își propunea să le prezinte.

În fața magistratului, reclamantul își spunea pretențiile în mod liber, fără a mai utiliza forme solemne. Procesul se desfășura cu cuvinte obișnuite, fără ritualuri și fără gesturi. Dacă pretențiile reclamantului erau justificate, magistratul îi înmâna o formulă, cu care reclamantul se prezenta în fața judecătorului [4, p.99]. Ca și în vechea procedură, pârâtul putea să aibă trei atitudini: să recunoască pretențiile reclamantului, să nu le recunoască ori să nu se apere suficient de bine. Uneori, în loc de a solicita formula, reclamantul cerea pârâtului ca acesta să jure dacă datorează sau nu. În acest caz, pârâtul avea de ales: să jure că nu datorează sau, dacă refuza să facă acest jurământ, trebuia să achite creanța.

Înainte magistratului se putea întâmpla, de asemenea, ca pârâtul, văzând că nu are șanse de a câștiga procesul, să recunoască ca justă pretenția reclamantului. Dacă procesul avea ca obiect o sumă de bani, procesul se oprea aici, pârâtul fiind socotit ca judecat. Dacă însă obiectul creanței era un lucru concret, procesul continua numai pentru a stabili valoarea pecuniară a lucrului litigios, cu alte cuvinte, „cât” datorează pârâtul.

De cele mai multe ori însă, pârâtul nega pretenția reclamantului și procesul de judecată trebuia continuat pentru a stabili cine este vinovat. După ce asculta dovezile aduse de ambele părți, magistratul proceda la întocmirea formulei pe care o trimitea judecătorului.

Alteori, dacă pretenția reclamantului era neîntemeiată, magistratul putea să oprească ședința de judecată și să refuze de a mai judeca pricina. În acest caz se spunea că magistratul „a respins cererea” sau „nu a dat curs cererii” [6, p.86].

Actul prin care se punea capăt procedurii în fața magistratului era numit *litis contestatio* și consta în acordul părților asupra formulei date de magistrat. Reclamantul, cărui magistratul i-a dat formula, i-o comunica pârâtului, făcându-i o lectură clară a textului. Pârâtul, la rândul său, trebuia să-și manifeste acceptarea [7, p.76]. Faptul că nu era de acord cu formula dată de magistrat nu schimba cu nimic mersul judecății, fiindcă procesul oricum trecea în faza a doua, în fața judecătorului.

Procedura în fața judecătorului (*faza in iudicio*). Judecarea pricinii se făcea în zilele de lucru, în public și în prezența părților. Dacă una dintre părți nu se înfățișa la proces, acesta era câștigat de partea care era prezentă. În proces, părțile trebuiau să aducă toate probele de care dispuneau: martori, înscrisuri, rapoartele experților etc. Sarcina probelor îi revenea reclamantului. Acestea reprezentau pentru judecător doar elemente de apreciere.

Judecătorul putea cere reclamantului să afirme, sub jurământ, mărimea pagubei suferite. Dacă judecătorul nu era hotărât cu privire la partea care avea dreptate, el putea să nu judece invocând că *cauza nu îi este lămurită* [7, p.34].

Procesele trebuiau să fie judecate într-un anumit termen (până la un an), altfel de perimau. Perimarea procesului determina stingerea dreptului reclamantului născut din *litis contestatio* și, de asemenea, stingerea noului său drept prin perimarea instanței. Perimarea se putea datora vinei reclamantului sau a neglijenței judecătorului.

Romanii au cunoscut târziu termenul de **avocat** (*advocatus*). Avocații asistau părțile în fața magistratului (*in iure*) și în fața judecătorului (*in iudicio*). Profesia de avocat era interzisă femeilor. Respectând indicațiile din formulă, judecătorul emitea o sentință. Chiar dacă formula era greșită, judecătorul trebuia să o aplice, indiferent de consecințe [6, p.66]. Astfel, dacă reclamantul a cerut mai mult decât i se cuvenea, de exemplu 100 de sesterți în loc de 80, se comitea o *plus petitio* (o cerere mai mare) și judecătorul nu-i dădea câștig de cauză. Or, la 100 de sesterți reclamantul nu avea dreptul, iar despre 80 nu se vorbea în formulă. *Plus petitio* putea să fie de mai multe feluri: când se cerea mai mult decât se cuvenea (100 în loc de 80); când se cerea o plată înainte de scadența hotărâtă (data de 01 iunie în loc de 01 octombrie); când plata era cerută în alt loc decât în cel stabilit (la Roma în loc de Efes); când se cerea un altfel de bun decât cel la care s-a convenit inițial (vin roșu în loc de vin alb).

Pentru a evita asemenea situații, judecătorul avea totuși o posibilitate: în cazul unei erori scuzabile, partea care a comis o *plus petitio* era pusă în starea de mai înainte (*restitutio in integrum*), ceea ce îi dădea posibilitatea să reia procesul și să întocmească o nouă formulă.

Plus petitio putea fi evitată de reclamant din timp, dacă folosea anumite procedee tehnico-juridice prevăzute de lege. Astfel, de exemplu, când un creditor vroia să urmărească pe debitorul său în alt loc decât cel cuvenit, putea s-o facă, dar trebuia să folosească o acțiune specială, în care să arate acest fapt, pentru ca judecătorul, ținând cont de modificarea survenită, să scadă din suma datorată cheltuielile făcute de debitor prin schimbarea locului de plată.

Apelul împotriva sentințelor judecătorești. O lungă perioadă de timp partea nemulțumită de sentința pronunțată nu avea posibilitatea să se adreseze unor instanțe superioare așa cum se întâmplă în zilele noastre.

Începând cu perioada imperiului se admitea, atât pentru reclamant, cât și pentru pârât, posibilitatea de a exercita cale de atac împotriva sentințelor pronunțate de judecători. Partea nemulțumită putea să se plângă prin apel la instanța ierarhic superioară [8, p.75]. La romani, apelul împotriva sentinței pronunțate de judecător se putea face doar într-un anumit termen și se depunea la cancelaria instanței care a pronunțat sentința. Pe perioada cât procesul era judecat de o instanță superioară, sentința nu se putea pune în executare [9, p.78].

Temeiurile declarării apelului puteau fi diferite. De exemplu, situația când sentința emisă de judecător era afectată de eroare, dol sau violență, împrejurări care acordau pârâtului posibilitatea să ceară repunerea lucrurilor în starea anterioară; suspiciuni de mituire a judecătorului sau de pronunțare a unei sentințe pe bază de mărturii mincinoase etc.

Dacă instanța ierarhic superioară admitea cele menționate de pârât, sentința se considera ca și cum nu a fost pronunțată, cele dispuse erau repuse în starea de mai înainte și se proceda la o nouă judecată. În situația în care se dovedea că sentința pronunțată are la bază dolul sau culpa judecătorului, partea a cărei drepturi au fost lezate putea să-l cheme în judecată chiar pe judecător și să obțină despăgubiri.

Executarea sentinței. După pronunțarea sentinței, judecătorul își încheia misiunea și înceta de a mai fi judecător. Cel care a pierdut procesul se numea *condamnat* și deseori acesta era pârâtul. Persoana care câștiga procesul obținea dreptul de a cere să i se dea ceea ce i s-a recunoscut prin sentință.

Condamnatul trebuia să satisfacă cererea reclamantului în termen de 30 de zile de la pronunțarea sentinței. După expirarea acestui termen, reclamantul avea împotriva pârâtului o nouă acțiune (*actio iudicati*) și putea porni un nou proces împotriva lui, care se desfășura numai în fața magistratului [10, p.45]. Pierzând și acest proces, pârâtul trebuia să plătească de două ori suma la care a fost condamnat prima dată și, dacă nu plătea, era supus *executării silite*.

Executarea se putea face asupra persoanei și asupra bunurilor pârâtului. Magistratul putea permite reclamantului să-l ia pe pârât, să-l ducă în închisoarea sa privată și să-l pună la munci până își va răscumpăra întreaga datorie. Dar reclamantul putea să recurgă și la executarea asupra bunurilor prin vânzare, la licitație publică, a întregului patrimoniu al pârâtului.

Concluzii

Astfel, dat fiind faptul că procedura legisacțiunilor devenise rigidă, în dreptul roman apare o nouă procedură, numită procedura formulară, care după aproape un secol de aplicare paralelă cu prima rămâne singulară, magistratul având în ea un rol activ și creator.

De menționat că în procedura formulară forța juridică a sentinței era asigurată doar față de reclamant. Cel care a pierdut procesul, condamnatul, trebuia să satisfacă cererea reclamantului în termen de 30 de zile de la pronunțarea sentinței. Termen după expirarea căruia reclamantul putea porni împotriva pârâtului un nou proces care se desfășura în fața magistratului.

Referințe:

1. POP, C. *Drept roman*. Îndrumar de seminarii. București: Universul juridic, 2013. 215 p.
2. SAMBRIAN, T. *Drept roman. Principii, instituții și texte*. București: Șansa, 1994. 165 p.
3. ROBAYE, R. *Le droit romain* 4e édition. Louvain-la-Neuve: Académie-I'Harmattan, 2014. 314 p.
4. КУДИНОВ, О.А. *Введение в римское право*: Учебное пособие. Москва: Дашков и К, 2016. 444 с.
5. ОМЕЛЬЧЕНКО, О.А. *Римское право*: Учебник. Москва: Остожье, 2013. 213 с.
6. СМІРНОВ, М.М. *Римское частное право*: Конспект лекций. Москва: ПРИОР, 2020. 222 с.
7. VASSART, P. *Manuel de droit romain*. Paris: Bruylant, 2014. 211 p.
8. RÎPEANU, A. *Drept roman: curs universitar*. București: Pro Universitaria, 2008. 334 p.
9. STOICESCU, C. *Curs elementar de drept roman*. București: Universul juridic, 2019. 233 p.
10. КРУЖАЛОВА, Л.В. *Римское частное право*: 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 412 с.

Date despre autori:

Anatolie BĂNĂRESCU, doctor în drept, Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”.

E-mail: banarescu@mail.ru

ORCID: 0000-0002-2572-8407

Iulia BĂNĂRESCU, doctor în drept, conferențiar universitar, Universitatea de Studii Europene din Moldova.

E-mail: iu.banarescu@mail.ru

ORCID: 0000-0001-6612-8072

Prezentat la 15.03.2021